

RECENZIJOS, KNYGŲ IR
KONFERENCIJŲ APŽVALGOS

Vietoje įvado

Gražina Miniotaitė. *Vietoje išvady*. Sudarytojai Algirdas Degutis ir Dovilė Jakniūnaitė. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014

Gražina Miniotaitė (1948–2013) – viena Lietuvos humanitarinių mokslų bendruomenės šviesulių, aktyvi Sąjūdžio dalyvė, iškili humanitarė. Ilgus metus gilinosi į moralės filosofiją, gvildeno Lietuvos užsienio ir saugumo politikos, saugumo ir kolektyvinio identiteto santykio klausimus, analizavo neprievartinio pasipriešinimo idėją, prisidėjo prie tarptautinių santykių disciplinos atsiradimo. Miniotaitė buvo gerbiama dėstytoja Jono Žemaičio karo akademijoje, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, ilgametė Filosofijos ir sociologijos instituto (dabar – Lietuvos kultūros tyrimų institutas) mokslinė darbuotoja, nenuilstanti tarptautinių konferencijų, projektų dalyvė.

Kaip straipsnių rinktinės įvade sakoma, užbaigti visų pradėtų darbų ir susisteminti jau padarytų Gražina Miniotaitė nespėjo. Sudarydami knygą kolegos Algirdas Degutis ir Dovilė Jakniūnaitė siekė, anot jų, sudėti reikšmingiausius ir įdomiausius Miniotaitės tekstus, išsibarsčiusius po įvairius žurnalus ir knygas. Todėl ši straipsnių rinkinį galima vadinti įvadu į jos daugialypį, daugiasluoksnį filosofinių išvalgų pasaulį, nei šias išvalgas „apibendrinančia“ knyga.

Leidinyje skelbiami darbai suskirstyti į keturis skyrius. Pirmasis – „Kanto komentarai“, skirtas Kanto įtakai šiuolaikinei moralės filosofijai aptarti. Pirmąjį knygoje pateikiamą straipsnį „Kanto etinės idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje“ (1998), Miniotaitė padeda nuo esminių Kanto moralės filosofijos klausimų: „Ką aš privalau daryti?“, „Kodėl aš

privalau tai daryti?“ ir „Kodėl mes privalome tapti *verti* laimės?“. Galima sakyti, jog tai tam tikra prasme yra įvadas į Miniotaitės teorinę mintį ir tolimesnę gija, jungianti visus rinktinės tekstus.

Pradedant tarsi nuo abstrakčių, formalių moralės filosofijos klausimų, iš tiesų (bent jau šioje straipsnių rinktinėje, ko gero, ir pačios Miniotaitės pasaulėžiūroje) numanomi konkretūs Lietuvos socialinės ir politinės istorijos, ypač susijusios su okupacijos patirtimi ir, žinoma, šiandienos tautinio tapatumo konstravimo, integracijos į globalų sociopolitinį ir socioekonominį tinklą, aktualūs klausimai.

Aptariamąs *pareigos* ir *maksimos* kategorijas: *Maksima, kaip subjektyvus veiksmo pagrindas, įgyja moralinę vertę tik atitikdama besąlygišką reikalavimą, arba dėsni. Koks tai dėsnis? Pagal formą – imperatyvas, nes taikomas žmogui – ne tik protingai, bet ir juslinės prigimties veikiamai būtybei. Jis reikalauja elgtis tik taip, kad galėčiau taip pat norėti, kad mano maksima taptų visuotiniu dėsniu*¹.

Gvildenami tarsi formalūs Kanto moralės filosofijos aspektai, tačiau tuo pat metu jau numanomi konkretūs sociopolitinis, geopolitinis kontekstai. Miniotaitė tarsi užduoda toną tolesnei savo teorinei minčiai, nesvarbu, ar būtų kalbama apie valstybinį saugumą, neprievartinį pasipriešinimą, eurointegraciją ar kariuomenę. Jos tekstas (ir čia, ko gero, sudarytojų nuopelnas) po jo sekančių

1 Gražina Miniotaitė. *Vietoje išvady*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014, p. 13.

tekstų fone tampa kon-tekstu ir inter-tekstu, veikiančiu iškart dviem lygmenimis – prepa-ruojant ir interpretuojant konkrečias Kanto moralės filosofijos kategorijas, sampratas ir metalygmeniu – kaip etiniu pamatu ar vertybine pozicija knygos (Minitaitės minties) visumoje: *Tam tikra prasme galima sakyti, kad Kantas atrado moralę. Ikikantinėje etikoje moralinis reguliavimas nebuvo išskirtas iš kitų žmonių santykių reguliavimo formų, jis buvo tapatinamas tai su teisiniu, tai su paprotiniu. Be to, Kantas parodė, kad moralinė žmogaus pozicija negali būti mokslinio pažinimo rezultatas, o tai reikalavo naujai pažvelgti į moralę ir etikos objektą. Moralės autonomijos tezė ir yra „koperniškojo perversmo“ etikoje pagrindas; ja remiasi tradicinės etikos, išreiškiančios valios hegemoniją, kritika, taigi ir antinormatyvizmas. Kantas itin pabrėžia, kad tik moralinis dėsniis daro galimą gėrio sampratą, kad „gėrio ir blogio sąvokos turi būti apibrėžtos ne pirma moralės dėsniu (kurio pagrindą, atrodytų, jos turėtų sudaryti), bet tik (kaip čia ir esti) po jo ir juo. Etika, kaip moralės teorija, formuluojanti normatyvinius dorovės principus, pažeidžia asmenybės autonomiją, jeigu tie principai remiasi koku nors empiriniu tikslu (laimės, žmonijos gerovės ir pan.). Siekiant šio tikslo, žmogus gali būti panaudotas tik kaip priemonė jam svetimų vertybių vardan. Vadinasi, etikos paskirtis ne nurodyti, kas yra gėris, o duoti formulę, kuria remiantis visi žmonės galėtų jį vienareikšmiškai apibrėžti. Dorumas – tai moralinė mąstysena kovoje, išreiškia per pareigą ir prievolę, o ne natūralus atsivadavimas savo polinkiams. Natūraliai dorovės negali būti, ji egzistuoja tik kaip kiekvieno žmogaus pastanga įveikti savo juslinę prigimtį, ir šia prasme kiekvienas žmogus atsakingas prieš žmoniją².*

2 Ten pat, p. 19.

Posūkis į šiuolaikinę moralės filosofiją jau funkcionuoja taip pat dviem lygmenimis. Pasiitelkiama Johno Rawlso teorinė mintis – šis autorius traktuojamas sugrįžimo prie kantiškosios „neskeptinės tradicijos“ kontekste, nes sugrįžta prie *socialinio teisingumo* kaip *moralinio socialinio teisingumo* klausimo, tuo pačiu bandydamas įveikti socialinio instrumentalizmo mąstymą. Rawlsas iškelia visuomeninės sutarties, kurioje atsižvelgiama į kiekvieno interesus, idėją, tokiu būdu epistemologinę moralės problemą stengiasi vėl sugrąžinti (kartu su juo per Kanto moralės filosofijos kategorijų reaktualizavimą, taip pat skirtumą tarp Rawlso instrumentalizmo ir Kanto moralės sampratos išryškinimu, ir pati Minitaitė) į praktinę plotnę. *Teisingumo principai išreiškia ryšį tarp žmogaus kaip moralios būtybės sampratos ir idealios visuomenės sampratos³.*

Antras straipsnis „Moralinės tolerancijos samprata I. Kanto praktinėje filosofijoje“ (2006), skirtas Kanto filosofijoje beveik nevartojamai *tolerancijos* sąvokai, kuri buvo pakliuvusi į Kanto filosofinės moralės sistemos akiratį. Minitaitė pažymi: *Kanto praktinėje filosofijoje kito žmogaus, kaip protingos būtybės, gyvenimo būdo toleravimo pagrindimo*

3 Ten pat, p. 22.

prielaida yra socialinių santykių skirstymas į manipuliacinius ir nemanipuliacinius, kurie atitinka institucinės reglamentacijos ir individualios laisvės sferą. Doroviniai santykiai yra iš esmės nemanipuliaciniai, jie galimi tik jei kiekvienas žmogus traktuojamas kaip tikslas savaime, o ne kaip priemonė kitam tikslui pasiekti. Tokia žmogaus moralumo pagrindų samprata atveda prie pareigos gerbti save ir kitus bei prie teisės „ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regis geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo“, kuri yra tolerancijos šaltinis⁴.

Žinoma, tolerancijos sąvokos išskyrimas ir aktualizavimas Miniotaitei irgi nėra tik formali Kanto moralės filosofijos dekonstrukcijos ir naujų sąvokų ištraukimo, problema. Šią sąvoką reikia suprasti kaip meta-sąvoką Miniotaitės straipsnių (apskritai teorinės minties ir vertybinės pozicijos) visumoje. Šiais dviem straipsniais Miniotaitė (ar knygos sudarytojai) pašalina iš knygos (moralinių) reliatyvizmą ir įsteigia tvirtą, bet ne dogmatišką (ir jokiū būdu ne fanatišką), etinį pamatą pamąstymams apie Lietuvos istorinius ir dabartinius socio-politinius kontekstus, unikalias kolektyvines patirtis, nacionalinio tapatumo įvairiuose geopolitiniuose kontekstuose klausimus.

Antrą dalį, pavadintą „Pilietinis pasipriešinimas“ sudaro du straipsniai „Pilietinis pasipriešinimas Lietuvos gynybos ir saugumo sistemoje“ (2004) ir „Teisingumas prieš teisėtumą: Pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija“ (2008). Juose Miniotaitė (ar knygos sudarytojai) nuo moralės filosofijos sąvokų egzaminavimo ir reaktualizavimo pasuka į konkretesnių klausimų gvildinimą – į pilietinio pasipriešinimo reiškinių, piliečiais

grindžiamos gynybos, socialinės gynybos ir neprievartinės gynybos sampratas. Žinoma, pasitelkia Lietuvos, t.y. Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atgavimo (iškovojimo neprievartiniu būdu) 1990 pavyzdį, kuriuo pelnytai turime didžiuotis: *Daugelyje SSSR žlugimui nušviesti skirtų publikacijų pažymima, kad Sovietų imperijai subyrant Lietuva atliko katalizatoriaus vaidmenį. <...> Didėjant ginkluotos agresijos pavojui, stiprėjo suvokimas, kad atsvara jai gali būti tik vadinamas Gandhi`o kelias <...> Sausio įvykiai Lietuvoje akivaizdžiai parodė neginkluotos gynybos efektyvumą⁵. Šiomis globalaus vystymosi aplinkybėmis keičiasi ir pilietinio pasipriešinimo bei pilietinės gynybos turinys. Viena vertus, atgrasymas nuo agresijos, orientuotas į konkretų priešą, netenka prasmės. Tačiau, kita vertus, atsirandant naujiems iššūkiams bei pavojingoms situacijoms, visuotinis pilietinis pasipriešinimas nepraranda aktualumo, išlikdamas universaliu atsaku į bet kokias grėsmes⁶.*

Šiame kontekste vėl sugrįžtama prie bendresnių teorinių apibendrinimų – apžvelgiamos Thomo Hobbeso politinės pareigos, Kanto ir Johno Locke`o idėjos pilietinio nepaklusnumo ir klasikinio liberalizmo kontekste, Mahatmos Gandhi pilietinio nepaklusnumo koncepcija, taip pat vėl sugrįžtama prie Rawlso pilietinio nepaklusnumo koncepcijos ypatybių.

Trečią dalį „Konstruktyvistiniai užsienio politikos tyrimai“ sudaro trys straipsniai “The security Policy of Lithuania and the “Integration Dilemma” (2000), “Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States (2003), „Baltijos valstybių užsienio ir saugumo po-

4 Ten pat, p. 40.

5 Ten pat, p. 52, 54.

6 Ten pat, p. 61.

litikos europeizacijos tendencijos“ (2012).

Pirmame straipsnyje kalbama apie „integracijos dilemą“, būvį, kuris atsirado kaip fragmentacijos padarinys, kuriantis naujoms nacionalinėms valstybėms, subyrėjus Sovietų sąjungai, ir siekio integruotis į tarptautinę bendruomenę. Tai „atomizacijos“, t. y. nepriklausomybės ir tuo pat metu „holizacijos“, t. y. integracijos procesai vienu metu. Bandytas juos derinti ir sukuria vadinamąją nacionalinio tapatumo ir visuotinės (arba europietiškosios ES ribose) politinės bendruomenės, kitaip sakant, tapatumo kūrimo(si) dilemą.

Tam tikri leitmotyvai – moralinio imperatyvo, teisinės ir moralinės atsakomybės, tolerancijos, pilietinio nepaklusnumo, nacionalinio ir globalaus aspekto visą laiką dalyvauja, kartais susvarbinant ir konceptualizuojant vieną kurį jų, kiek „nugesinant“ kitus. Tačiau esminiai klausimai, iškelti dar pirmame skyriuje, susipina tarpusavyje ir dažniausiai iškyla Lietuvos (nepriklausomos) istoriniame ir dabarties sociopolitiniame kontekste. Taip audžiamas ir išskleidžiamas esminių mūsų valstybei politinio, kultūrinio, etninio ir kito tapatumo, išlikimo, tęstinumo klausimų diskursas. Knygos straipsniai kryptingai, nuosekliai konceptualizuoja, tarsi preparuoja bazines sociopolitines ir dorovės kategorijas tiek teoriniame, tiek konkretybių lygmenyje.

Toliau aptariamos 1990 m. „Nacionalinė saugumo koncepcija“, 1992 m. „Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo koncepcija“, 1996 m. „Valstybinio Lietuvos saugumo pagrindo“ koncepcija, aptariamas istorinis Lietuvos užsienio saugumo kontekstas, kuris susiejamas su šiandiena. Taip pat gvildinama Baltijos šalių geopolitinė padėtis ir kryptis tarp nepriklausomybės bei bendrumo, ir žinoma, skiriama dėmesio istoriškai ir dabar

aktualioms Lietuvos ir Lenkijos santykių peripetijoms. Miniotaitė, gvildendama vieną svarbų, šių peripetijų aspektą, įtikinamai parodo, jog Lietuvos suverenumo (ir saugumo politikoje) siekiai nėra „aklai nacionalistiniai“, tačiau derinami su integracijos siekiu ir atitinkamais iššūkiais.

Straipsnyje „Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of transformation in the Baltic States“ (2003) gvildenami neseniai atgavusių nepriklausomybę Baltijos šalių politinio identiteto formavimosi klausimai, tiksliau identiteto sąvoka esencializmo ir konstruktyvizmo koncepcijų kontekste.

Vienu atveju, turimas omenyje identitetas kaip stabilus, bazinis duotybė, kitu – mobilus identitetas, formuojamas kultūrinių, politinių procesų, galintis keistis, transformuotis skirtinguose kontekstuose. Miniotaitė pasiūlo konstruktyvistinį identiteto modelį ir laipsniškai parodo, kaip Baltijos šalių politinis, sociokultūrinis identitetas formuojamas ir performuojamas Euro-Atlantinėje integracijoje. Supaprastintai tariant, egzistuoja dvi Europos Sąjungos – kaip bendrų liberalių vertybių bendruomenės ir kaip nacionalinių valstybių bendruomenės – vizijos. Dėl istorinių priežasčių, Sovietų okupacijos ir dabartinės Rusijos akivaizdoje, europinis Lietuvos identitetas formuojasi labiau nacionalinių valstybių bendruomenės link, tačiau abi identiteto versijos yra glaudžiai susipynusios ir koreliuoja, transformuojasi geopolitinių permainų kontekste.

Trečiajame straipsnyje „Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijos“ (2011) G. Miniotaitė egzaminuoja trijų (pokomunistinių) Baltijos valstybių santykius su tarptautinėmis organizacijomis, kartu stebėdama, kaip

keičiamas, performuojamas valstybių identitetas, kaip šios europinės integracijos, naujų globalių geopolitinių įtakų fone, Baltijos valstybės savitai modernizuoja tarpukariu ar/ir sovietmečiu funkcionavusius identiteto naratyvus, įvaizdžius. Tai, susiję tiek su pozityviomis permainomis, tiek su tam tikromis kontraversijomis.

Ketvirtą, baigiamąją dalį „Kariuomenės studijos“, sudaro straipsnis „The Lithuanian Reform of the Armed Forces after Independence“ (2012), kuriame aptariamos modernios, t. y. nacionalinės ir postmodernios arba armijos koncepcijos, pateikiama Lietuvos armijos samprata tarpukariu ir po nepriklausomybės atgavimo. Čia, gvildenant šiuolaikinės Lietuvos armijos (identiteto) koncepciją vėl, tik kiek kitu rakursu, pasitelkiama 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija, sugrįžtama prie 1996 m. „Valstybinio Lietuvos saugumo pagrindo“ koncepcijos, aptariama 2002–2005 m. Lietuvos Respublikos valstybinio saugumo strategija, 2004 m. karinės gynybos strategija. Pereinama prie konkretesnių kariškių ruošimo, edukacijos, karinių institucijų funkcionavimo klausimų. Pateikiami interviu su profesionaliais kariškiais ir t. t. Prieinama prie išvadų, jog Lietuvos kariuomenė kol kas yra didžiąja dalimi modernistinės-nacionalinės kariuomenės koncepcijos įtakos zonoje.

Apibendrinant, galima būtų pasakyti, jog knygos sudarytojai Algirdas Degutis ir Dovilė Jakniūnaitė sutelkė paveikią knygą, kurios straipsniai stiprūs tiek pavieniui, tiek kaip esminę giją išsauganti visuma. Knygoje atsiskleidžia tiek Gražinos Miniotaitės akademinės/pedagoginės veiklos interesų spektras, kartu tarsi išskleidžiama ir politinės minties, politikos mokslų ir tarptautinių santykių disciplinos formavimosi Lietuvoje mini panorama.

Straipsniai parinkti ir sudėlioti tokiu būdu, jog nuo abstraktesnių moralės filosofijos klausimų natūraliai pereinama prie praktinių geopolitinių kontekstų aptarimo ir analizės, ir tuo pat metu šių kontekstų fone nuolat egzistuoja, yra numanomos ir net aktyviai veikia pamatinės moralės filosofijos kategorijos kaip konceptualus pamatas, tvirtas atspirties taškas konkretybių analizei. Į šią schemą ir patalpinami klausimai, susiję tiek su Lietuvos, tiek su Baltijos valstybių, geopolitiniais kontekstais, nes G. Miniotaitės supratimu, *Baltijos valstybes galima palyginti su savotiška istorijos laboratorija, kur modernybės ir postmodernybės kultūrų sandūroje formuojasi ir yra išmėginami nauji tarptautinės politikos principai*.⁷

Kalbant apie Miniotaitės teorinę poziciją, galima būtų, ko gero, sakyti, jog mokslininkė laikosi korektiško vidurio tarp euroskeptizmo ir eurointegracijos adoracijos (žinoma, galbūt šiek tiek arčiau eurointegracijos šalininkų stovyklos), tačiau netampa nei reliatyviste, nei populiste, stengdamasi gilintis į sudėtingų geopolitinių klausimų esmę, o ne generuoti populistines tautiškumo arba europietiško formules ir/ar maksimas.

Ne veltui straipsnių rinktinė pradedama nuo pamatinių moralės filosofijos kategorijų egzaminavimo ir reaktualizavimo, tarsi ruošiant tiems klausimams, kurie yra aktualūs mūsų valstybei, apskritai Baltijos regionui, šiandien praktiškai. Miniotaitės teorinė mintis kaip reta korektiška, žinoma, pozityviaja prasme, sakyčiau, skatinanti susimąstyti apie (inter)nacionalinį pilietiškumą, moralinės atsakomybės apskritai prasmę ir esmę (norėtųsi tikėti) netgi užkietėjusį nihilistą.

RECENZAVO KĘŠTUTIS ŠAPOKA

7 Ten pat, p. 7